

VLINDERS EN LIBELLEN

RON VAN 'T VEER

Er komen hier ook Atalanta's uit Zuid-Europa op bezoek

Vlinders en libellen behoren allebei tot de insecten. Alle insecten zijn onmiddellijk te herkennen aan hun aantal poten, dat zijn er namelijk zes. Zodra het er meer zijn, dan gaat het om andere kleine dieren die geen botten bezitten, de ongewervelde dieren. Zo bezitten alle spinachtigen acht poten, duizendpoten hebben er zo'n dertig tot 42 en miljoenpoten hebben zelfs veertig tot vierhonderd poten.

Daarnaast bestaan er nog talloze andere ongewervelde diergroepen, zoals de pootloze wormen, weekdieren (slakken en mossels) en de kreeftachtigen. Tot deze laatste groep behoren de pissebedden met veertien poten, waarvan er tien krabben. Van elke ongewervelde diergroep komen wel een paar of zelfs honderden soorten voor in het Wormer- en Jisperveld. De totale rijkdom aan ongewervelde diersoorten in het Veld kan geschat worden op ruim 2.500 verschillende soorten, waarvan slechts een fractie goed is onderzocht. Het op naam brengen van insecten is niet eenvoudig en het vereist enig doorzettingsvermogen om de soorten goed te leren kennen. Met een goed fotoboek, een verrekijker of een mobiele telefoon met een goede lens zijn veel vlindersoorten en libellen redelijk gemakkelijk op naam te brengen. Tegenwoordig bestaat er zelfs een app op de mobiel (ObsIdentify) waarmee vlinders en andere insectengroepen via een foto zijn te determineren.

In dit hoofdstuk worden de vlinders en libellen besproken. Het zijn de meest populaire insectengroepen onder de vrijwillige waarnemers. Van deze groepen zijn de vlinders het gemakkelijkst te herkennen, zeker met de genoemde app.

Vlinders

De vlinders zijn grofweg in drie groepen te verdelen: dagvlinders, nachtvlinders en microvlinders. Deze indeling is niet heel wetenschappelijk maar is wel handig voor een beginnende vlinderenthousiasteling. De opvallendste vlindergroep vormen de dagvlinders. Zoals hun naam al zegt, zijn die vrijwel uitsluitend overdag actief. Dagvlinders zijn te herkennen aan hun sprieten: deze eindigen altijd in een duidelijk herkenbaar knopje, net zoals bij een speldenknop. De meeste dagvlinders bezitten bovendien tamelijk opvallende kleuren. Nachtvlinders zijn voornamelijk 's nachts actief, maar er zijn ook soorten die overdag vliegen. Ze bezitten allerlei soorten sprieten en deze kunnen draadvormig, knotsvormig of veervormig zijn. Knopvormige sprieten ontbreken bij de nachtvlinders.

De meeste nachtvlinders bezitten bruine voorvleugels, die ze vaak over elkaar vouwen. Op deze manier zien ze eruit als een stukje hout of een verdord blad. Hun achtervleugels zijn soms heel bontgekleurd zoals bij pauwogen of ze hebben gele, oranje of rode strepen of banden. Daarnaast zijn er nachtvlinders

die parelwit, citroengeel, smaragdgroen of diepzwart en roodgekleurd zijn.

De nachtvlindergroep is heel erg groot. In het Wormer- en Jisperveld leven meer dan tweehonderd verschillende soorten. Nog soortenrijker zijn de microvlinders. Dat zijn kleine vlindertjes van enkele millimeters tot vaak niet meer dan vijftien millimeter groot. Ze zijn lastig op naam te brengen en er is maar weinig over deze groep bekend. Waarschijnlijk komen er meer dan 250 soorten microvlinders in het Wormer- en Jisperveld voor.

De dagvlinders zijn beter bekend. Hiervan zijn er in het Veld ruim twintig soorten gezien. Tot de meest algemene soorten behoren de schoenlappers. Dit is een familie van vlinders die gemakkelijk te herkennen is aan de heldere kleuren, namelijk rood, oranje of vosbruin. Tot deze groep behoren kleine vos, dagpauwoog, distelvlinder, atalanta en landkaartje. De schoenlappers heten zo omdat de onderkant van hun vleugels op een oude opgelapte schoen lijkt. Vroeger was een schoen een duur bezit en de schoenlappers repareerden de gaten door er allerlei stukjes leer op te naaien. Omdat de opgenaaide lapjes leer nooit dezelfde kleur hadden, kregen de schoenen een bont uiterlijk, net als de onderkant van de vleugels van de vlinders uit deze vlindergroep.

Een ander gemeenschappelijk kenmerk van de schoenlappers is de voedselplant van de rupsen: die leven allemaal van brandnetels. De vlinders van de schoenlappers zijn overdag altijd op bloemen te vinden, die ze graag bezoeken om met hun roltong de nectar eruit te zuigen. Belangrijke nectarplanten in het Wormer- en Jisperveld zijn koninginnekruid, allerlei paarse distelsoorten en gele bloemen van de asterfamilie (ook wel composieten genoemd).

De atalanta is een van de meest bekende dagvlinders. Deze soort is zwart gekleurd met felle oranje banden. Omdat er op de onderkant van de vleugel twee vlekken zitten die samen het cijfer acht vormen, werd de atalanta vroeger ook wel nummervlinder genoemd.

Net als de distelvlinder is de atalanta een trekvlinder. Beide soorten vliegen vanuit Zuid-Europa of Noord-Afrika helemaal naar Nederland. Ze lijken dus een beetje op trekvogels zoals de grutto en de tureluur. Er is echter wel een belangrijk verschil: vlinders trekken alleen naar het noorden en keren niet meer terug. Deskundigen vermoeden dat deze trekbeweging een vorm van areaaluitbreiding is, dat wil zeggen dat de vlinders zich naar het noorden toe willen verspreiden.

Andere algemene schoenlappers zijn de kleine vos (een vosbruin gekleurde soort) en de dagpauwoog, herkenbaar aan de grote pauwogen op de voorvleugels. Het landkaartje is een kleine schoenlapper, waarvan de voorjaarsgeneratie veel lijkt op een dwergvorm van de distelvlinder. De onderkant is echter niet zwart zoals bij de distelvlinder, maar lijkt meer op een bontgekleurde landkaart. Vanaf juli vliegt de zomergeneratie. Deze vlinders zijn zwartbruin gekleurd, met een schuine witte band. Het landkaartje is in de Zaanstreek een nieuwkomer. Deze soort wordt vanaf 1980 steeds meer in onze streken gezien. Net als verschillende andere vlindersoorten reageren ze op de warmer wordende zomers waardoor ze zich naar het noorden zijn gaan uitbreiden.

Naast schoenlappers zijn ook de witjes een algemene verschijning in het Veld. Er komen drie soorten voor: groot koolwitje, klein koolwitje en klein geaderd witje. Koolwitjes doen precies wat hun naam zegt: ze hebben witte vleugels en leven van allerlei koolsoorten.

Het klein geaderd witje leeft als rups ook van pinksterbloemen en is plaatselijk een bewoner van kruidenrijke hooilanden.

Tot de meest kenmerkende vlinders van het Wormer- en Jisperveld behoren de hooilandvlinders. Vlindersoorten uit deze ecologische groep zijn afhankelijk van schrale grassoorten en hooilandplanten. In het Veld zijn dit zwartsprietdikkopje, argusvlinder, bruin zandoogje, hooibeestje, kleine vuurvlinder en icarusblauwtje. De rupsen leven van grassen (de eerste vier soorten), van veldzuring (kleine vuurvlinder) of van klavers (icarusblauwtje). Als vlinder zijn ze een goede graadmeter voor de natuurkwaliteit. Veel graslanden in Nederland hebben door intensief beheer hun kruiden en bloemen verloren waardoor het voor de rupsen steeds moeilijker wordt om te overleven. In graslanden die twee of meer keer per jaar worden gemaaid, is het voor een dagvlinder bijna onmogelijk te overleven. Door het vele maaien kunnen de rupsen hun levenscyclus (ei, rups, pop, vlinder) niet meer voltooien. Ze verdwijnen snel uit het grasland als er te veel wordt gemaaid.

Tot 1975 waren alle hierboven genoemde hooilandvlinders een algemene verschijning in de Nederlandse hooilanden. Door het vele maaien en het kruidenarm worden van de graslanden zijn ze helaas steeds zeldzamer aan het worden. Ook in het Wormer- en Jisperveld zie je nog maar weinig hooilandvlinders. Het bruin zandoogje komt tegenwoordig nog het meeste voor.

Gelukkig zijn er in allerlei bloemrijke rietruigten en distelruigten nog allerlei witjes en schoenlappers aanwezig. Als er veel van zijn en er groeien ook voldoende voedselplanten, dan is dat een teken dat het met de natuur plaatselijk goed gaat. Witjes en schoenlappers zijn

goede vliegers die vanuit de bebouwde kom vele kilometers het Veld in kunnen vliegen. In het Veld leven ze vooral op plekjes waar brandnetels, distels, pinksterbloemen of andere kruisbloemigen (raapzaad) groeien.

Tenslotte komen er in het veld nog drie gemakkelijk herkenbare nachtvlinders voor: de rietvink (of drinker), het gamma-uiltje (of pistooltje) en de sint-jansvlinder (of bloeddrupje). Al deze vlinders zijn vrij algemeen en bezitten ook bijnamen. Van de rietvink zien we doorgaans alleen de grote rupsen. Dit zijn bruinharige, onschuldige reuzen die zo'n acht centimeter groot kunnen worden. De rupsen leven van riet. Ze hebben de eigenaardige gewoonte om van dauwdruppels te drinken. Vandaar hun bijnaam: de drinker.

Ook het gamma-uiltje is een trekvlinder die uit Zuid-Europa komt. Van jaar tot jaar kunnen de aantallen verschillen. In sommige jaren zijn er wel miljoenen in ons land aanwezig. Het twee centimeter grote nachtvlindertje dartelt als een bruin kolibrietje over allerlei kleurige bloemen, op zoek naar nectar. De vlinders vliegen zowel overdag als 's nachts en zijn vanaf mei in het Veld te zien. Op de vleugels is een duidelijk zilveren Y te zien, een letter die lijkt op de Griekse letter 'gamma'. Omdat de zilveren vlek ook op een ouderwets pistool lijkt, werd deze kleine trekvlinder vroeger ook wel pistooltje genoemd.

Op het lijstje van bijzondere nachtvlinders mag ook de sint-jansvlinder niet ontbreken. Deze vlindersoort is een dagactieve nachtvlinder die overdag langs rietkragen en op plekjes met echte koekoeksbloem te vinden is. De rupsen leven in moerassen van moerasrolklaver. In de duinen en de zandgronden eten ze gewone rolklaver. Deze vlinders bezitten zes ronde rode vlekjes op hun zwarte, olieachtig gekleurde

voorvleugels, hun achternvleugels zijn opvallend bloedrood gekleurd.

Rode kleuren zijn in de natuur vaak een waarschuwingsteken. Dat is ook zo voor de sint-jansvlinder. Zowel de vlinder als de rupsen zijn giftig voor vogels en smaken vies. Zoals hun naam al zegt, zijn de vlinders vooral rond Sint Jan te zien, namelijk 24 juni. Deze datum komt overeen met het zomerfeest of Sint-Jansfeest, dat vroeger rond de zonnwende op 24 juni werd gevierd. Ook de sint-jansvlinder heeft een bijnaam: vanwege de rode vlekjes worden ze ook wel bloeddrupjes genoemd.

Libellen

Libellen zijn de roofdieren onder de insecten. Zowel de volwassen dieren als hun larven zijn geduchte jagers die allerlei andere kleine dieren verschalken. Daarnaast zijn libellen echte waterinsecten. Omdat hun jongen als larven hierin opgroeien, zijn de libellen altijd in de buurt van water te vinden. Net als de vlinders zijn ook de libellen in groepen in te delen: grote en forse libellen behoren tot 'echte' libellen, kleinere en slankere libellen behoren tot de 'juffers'.

De grote echte libellen werden vroeger ook wel paardenbijters of wrattenbijters genoemd. Alle grote libellensoorten spreiden in rust hun vleugels uit, zodat ze samen met lichaam de hoofdletter T vormen. Toen de libellen als diergroep hun naam kregen, zag men in de letter T de vorm van een weegschaal, die in het Latijn libra wordt genoemd. Door een verbastering van het Latijnse woord libra is de naam libelle ontstaan. Het damesblad Libelle heeft niets met deze insecten te maken: die naam is afgeleid van het Latijnse woord libelle, wat boekje betekent. De veel kleinere juffers zijn niet alleen aan hun geringe grootte te

herkennen. Zodra ze gaan zitten, vouwen ze hun vleugels naar achteren, dicht tegen het achterlijf.

Het aantal libellensoorten dat in een gebied voorkomt, is afhankelijk van de waterkwaliteit en het doorzicht van het water. In brak (zouthoudend) water leven maar weinig soorten: alleen het lantaarntje en de gewone paardenbijter houden het hier in uit. Hun larven zijn kennelijk aangepast aan het zout dat in het water is opgelost. Vroeger (vóór 1970) was het Wormer- en Jisperveld licht brak en werden deze soorten regelmatig gezien, samen met af en toe een gewone oeverlibel. Het lantaarntje is een juffer en behoort samen met de gewone oeverlibel tot de meest algemene libellensoorten van het Veld. Deze kleine soort is te herkennen aan zijn zwarte lijf dat aan het einde een kenmerkend blauw vlekje heeft dat lijkt op een blauw lichtje of lantaarntje.

De gewone oeverlibel is de meest algemene grote libellensoort. De vrouwtjes hebben een geel achterlijf, bij de mannetjes zijn de achterlijven blauw gekleurd. De oeverlibel is na 1975 veel algemener geworden. Dat komt door een verbeterde waterkwaliteit en de toegenomen verzoeting.

Het Wormer- en Jisperveld is door het troebele water niet een heel geschikt libellengebied. Er zijn tot nu toe maar zo'n zeventien libellensoorten waargenomen. Wie naar libellen wil zoeken, moet rekening houden met de waterkwaliteit. In het algemeen geldt hierbij: hoe helderder het water, des te meer water- en oeverplanten en des te meer libellensoorten er ook aanwezig zullen zijn. In troebele sloten zijn vaak maar enkele soorten te vinden.

De meeste libellensoorten leven in slootjes die worden beïnvloed door regenwater. Dat zijn vaak bermslootjes, afgesloten slootjes of sloten in de bebouwde kom. Troebele sloten zijn heel voedselrijk, waardoor er veel algen in het water zweven. Deze algen zorgen voor een slecht doorzicht, waardoor de in het water levende libellenlarven hun prooi erg lastig kunnen vinden. Gewone oeverlibel en lantaarntje kunnen kennelijk ook in dit soort troebele wateren wel hun prooi vinden. Deze twee zijn namelijk de meest algemene soorten in het Veld.

De sloten van het veenweidepark de Trickel bij bezoekerscentrum De Poelboerderij in Wormer vormen een heel goed leefgebied voor libellen. Deze sloten zijn afgesloten van het troebele water van het Wormer- en Jisperveld en worden daardoor meer door regenwater beïnvloed. Het regenwater zorgt ervoor dat het water in de sloten niet al te voedselrijk wordt en daardoor helder en rijk aan waterplanten is. Dit maakt de Trickel een van de soortenrijkste libellengebiedjes in de gemeente Wormerland. Soorten die vooral hier en niet in het Veld zijn te zien, zijn grote roodoogjuffer, variabele

waterjuffer, houtpantserjuffer en in lage aantallen ook azuurwaterjuffer. Wie ze op naam wil brengen, heeft wat geduld nodig en ook vaak een verrekijker om al deze juffertjes uit elkaar te kunnen houden.

Tijdens vaartochten in het Wormer- en Jisperveld is er een goede kans om verschillende grotere libellensoorten te zien, zoals gewone oeverlibel, viervlek, vroege glazenmaker en grote keizerlibel. Met heel veel geluk is ook wel eens de glassnijder aan te treffen en zwervers als de blauwe glazenmaker, zuidelijke keizerlibel en zwerfende heidelibel. De meeste van deze grote soorten leven in heldere sloten en plassen. De zwervers uit deze groep leggen vanuit duinplassen en het Naardermeer grote afstanden af. Ook het kleine lantaarntje is op elke boottocht ongetwijfeld van de partij.

In augustus en september hebben de meeste libellensoorten hun eieren in het water gelegd en zijn gestorven. Wel kunnen er in deze periode nog aan aantal 'laatvliegers' verschijnen, zoals de gewone paardenbijter en de steenrode en bruinrode heidelibel.